

Anna Kijewska

BUŁGARSKIE BŁĘDY ORTOGRAFICZNE W JĘZYKU POLSKIM I ICH PODŁOŻE

Każdego roku w Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców przy Uniwersytecie Łódzkim wielu młodych ludzi z całego świata rozpoczyna naukę języka polskiego. W zależności od swoich wcześniejszych doświadczeń glottodydaktycznych w zakresie nauki tego języka, uczęszczają na zajęcia odbywające się w Studium przez miesiąc w ramach tak zwanej sesji orientacyjnej, w trakcie której ocenie poddawane są ich umiejętności językowe lub przez cały rok akademicki (od października do czerwca). Rokrocznie w gronie obcojęzycznych studentów Studium przebywa kilku studentów z Bułgarii – wybrane typy błędów, popełniane przez nich w języku polskim, stanowią przedmiot opisu niniejszego artykułu¹.

Materiał wykorzystany do napisania tego artykułu pochodzi z pisemnych prac egzaminacyjnych Bułgarów, studiujących w Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców UŁ od października 1994 do czerwca 1999 r. Ogółem przeanalizowanych zostało 57 pisemnych prac egzaminacyjnych, przy czym należy zaznaczyć, że poziom językowy Bułgarów nie był jednakowy. Pochodzili oni zapewne z różnych środowisk i różnych części Bułgarii, odmienne były też ich zainteresowania i motywacja do nauki języka polskiego. Niektórzy mieli już wcześniej kontakt z językiem polskim, na przykład dzieci z małżeństw polsko-bułgarskich, inni rozpoczynali naukę języka polskiego od podstaw. Nie bez znaczenia pozostają również indywidualne zdolności uczenia się każdego z uczniów oraz ich wcześniejsze doświadczenia glottodydaktyczne w zakresie innych języków.

¹ Niniejszy artykuł stanowi uzupełnienie referatu *Bułgarskie interferencje fonetyczne w języku polskim a błąd glottodydaktyczny (na materiale prac pisemnych studentów bułgarskich)*, zaprezentowanego na konferencji odbywającej się w dniach 14. 09. – 16. 09.2000 w Cieszynie. W referacie tym omówione zostały między innymi błędy w zakresie dystrybucji spółgłosek miękkich i samogłosek nosowych.

Języki polski i bułgarski są językami bliskimi genetycznie – oba należą do grupy języków słowiańskich, przy czym polski należy do odłamu zachodniego, zaś bułgarski – do południowego. Pomimo pokrewieństwa genetycznego, języki te są odrębne typologicznie. Język bułgarski – wraz z macedońskim – jako jedyne wśród języków słowiańskich cechuje daleko posunięty analitycyzm, co decyduje o ich przynależności do bałkańskiej ligi językowej. W trakcie nauki języka polskiego Bułgarzy popełniają wiele błędów na wszystkich płaszczynach języka.

Podstawową funkcją języka jest funkcja komunikatywna i na nią kładzie się nacisk w procesie glottodydaktycznym. Można mówić i pisać w języku obcym popełniając błędy, a mimo to być rozumianym. Sytuacja posługiwania się językiem obcym pod tym względem nie jest zatem analogiczna do porozumiewania się w języku ojczystym. Konieczne jest więc dokonanie podziału błędów językowych na dwie kategorie: błędy językowe popełniane w języku ojczystym przez rodzimych użytkowników tego języka oraz tzw. błędy glottodydaktyczne, popełniane w danym języku przez cudzoziemców. Te dwa typy błędów należy traktować zupełnie oddzielnie, mimo iż dotyczą tego samego języka.

Obok pojęcia błędu glottodydaktycznego pojawia się w glottodydaktyce ściśle z nim związane pojęcie normy glottodydaktycznej². W odróżnieniu od normy językowej, rozumianej jako „zbiór tych elementów systemu językowego [...], które są w pewnym okresie uznane przez jakąś społeczność [...] za wzorcowe, poprawne albo co najmniej dopuszczalne”³, norma glottodydaktyczna dotyczy tych użytkowników danego języka, dla których jest on językiem obcym (w opisywanym tu przypadku chodzi o Bułgarów posługujących się językiem polskim)⁴.

Z uwagi na fakt, iż proces przyswajania języka obcego obejmuje wiele etapów, w ramach analizy lapsologicznej należy dokonać przeglądu wszystkich tych etapów pośrednich, ustalając charakterystyczną dla każdego z nich konfigurację błędów. Dla każdego wyznaczonego przez taką konfigurację etapu istnieje odrębna norma glottodydaktyczna – podstawowym jej wymogiem

² W artykule nie zajmowano się stosunkiem między normą glottodydaktyczną a normą językową, obowiązującą Polaków. Definicję normy glottodydaktycznej podano za L. Sikorskim (*Analiza błędów językowych obcokrajowców i jej implikacje lingwistyczne – dydaktyczne dla nauczania języka polskiego jako obcego*, Łódź 1981) oraz za K. Chomicz-Jung (*Norma glottodydaktyczna i jej rola w procesie glottodydaktycznym*, „Przegląd Glottodydaktyczny”, t. 11, 1990, s. 21–38).

³ Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski, Warszawa 1999, s. 1701.

⁴ Pojęcie normy glottodydaktycznej, podobnie jak pojęcie błędu glottodydaktycznego, stanowi jeden z podstawowych elementów siatki pojęciowej dydaktyki języków obcych. Metodyka nauczania języka polskiego jako obcego oraz metodyka nauczania języka polskiego jako ojczystego to dziedziny dotyczące tego samego języka, niemniej każda z nich interesuje się odmiennym aspektem tego języka.

jest akceptowalność (akceptabilność)⁵. Zgodnie z takim założeniem wypowiedź ucznia zawierająca błędy może być uznana za akceptowalną, bowiem do naruszenia normy glottodydaktycznej dochodzi dopiero wówczas, gdy „wypowiedzenie przestaje być jednoznacznie komunikatywne”⁶. Norma glottodydaktyczna jest dynamiczna, ulega zmianie w czasie wraz z nabywaniem przez ucznia kolejnych sprawności w zakresie posługiwania się danym językiem obcym.

Analiza wszystkich błędów i ich klasyfikacja pozwoliła stwierdzić, iż w pierwszym semestrze dominują błędy nierozróżniania elementów języka obcego (samogłoski nosowe, niektóre przypadki mieszania *l* i *l*, mieszanie głosek ciszących, szumiących i syczących) i wprowadzania zasad z języka ojczystego (dystrybucja spółgłosek miękkich oraz *l* i *l*). W drugim semestrze błędy tej grupy pojawiają się znacznie rzadziej, przeważają natomiast błędy nadmiernej generalizacji (zbyt szerokie zastosowanie zasad języka polskiego) lub hiperpoprawności (zbyt rygorystyczne unikanie zbieżności z językiem ojczystym).

Wszystkie spośród omówionych w artykule błędów zaobserwowane zostały w tekstach pisanych. Pierwszą grupę stanowią błędy powstałe na skutek interferencji graficznych z języka bułgarskiego: podstawowym problemem, jaki napotykają Bułgarzy w trakcie opanowywania sprawności pisania w języku polskim, jest wprowadzenie nowego systemu graficznego – łacinki (wraz z grafemami oznaczającymi specyficzne głoski polskie). Interferencje graficzne stanowią jednak zjawisko marginalne w stosunku do pozostałych błędów.

Z odmiennością systemów graficznych wiąże się inne zjawisko: w języku polskim występują głoski (i oznaczające je grafemy) obce bułgarskiemu systemowi fonetycznemu. Rozbieżności pomiędzy systemami fonetycznymi obu języków prowadzą do powstawania wielu błędów na płaszczyźnie fonetycznej, z których większość przenoszona jest również na płaszczyznę graficzną. Wśród błędów ortograficznych o podłożu fonetycznym wyróżnić można zatem błędy powstałe na skutek interferencji zewnętrznej (z języka bułgarskiego na polski, np. błędy w dystrybucji samogłoski *y*, która nie występuje w języku bułgarskim) oraz błędy stanowiące efekt interferencji wewnętrznej (na przykład interferencja wymowy polskiej na polską pisownię).

⁵ Termin ‘akceptowalny’ oraz utworzony od niego derywat ‘akceptowalność’ są dziś powszechnie stosowane w glottodydaktyce. Wprowadzony został przez Noama Chomsky’ego dla oznaczenia wypowiedzi „całkowicie zrozumiałej dla rodzimego użytkownika języka” (A. Szulc, *Słownik dydaktyki języków obcych*, Warszawa 1997, s. 13). Termin ten wprowadzono za L. Sikorskim.

⁶ L. Sikorski *Analiza błędów językowych obcokrajowców i jej implikacje lingwistyczno-dydaktyczne dla nauczania języka polskiego jako obcego (na materiale uczniów niemieckich)* (rozprawa doktorska), Łódź 1981.

Do błędów ortograficznych należą również błędy powstałe w związku z konwencjonalnością polskiej ortografii. Podobnie jak w przypadku błędów ortograficznych o podłożu fonetycznym, również tutaj mamy do czynienia z interferencją zewnętrzną i wewnętrzną. Do powstawania błędów tego typu prowadzi nieznamość polskich zasad historycznych (błędy w zakresie użycia *u/ó*, *ź/rz*, *h/ch*) i konwencjonalnych (błędy pisowni łącznej/rozdzielnej partykuły – *by* i *nie* oraz pisownia wyrazów wielką/małą literą), a także interferencja tychże zasad z języka bułgarskiego na język polski.

Wiele błędów należących do tej grupy właściwych jest również rodzimym użytkownikom języka polskiego, podobnie jak zjawisko przenoszenia na pismo nawyków artykulacyjnych w zakresie upodobnień pod względem dźwięczności (błędów ortograficznych, powstałych na podłożu fonetycznym).

INTERFERENCJE GRAFICZNE (TZW. SKOJARZENIA LITEROWE)

Języki polski i bułgarski posługują się odmiennymi systemami graficznymi⁷ – bułgarski posługuje się grażdanką, polski – łacinką, przy czym obydwaj języki wzbogaciły wykorzystywane przez siebie systemy graficzne o grafemy oznaczające im tylko właściwe głoski.

Łacinka	Odpowiednik głoskowy	Cyrylica	Odpowiednik głoskowy
<i>b</i>	b	<i>б</i>	v
<i>c</i>	c	<i>с</i>	s
<i>g</i>	g	<i>г</i>	d
<i>m</i>	m	<i>м</i>	t
<i>p</i>	p	<i>п</i>	r
<i>u</i>	u	<i>у</i>	i
<i>y</i>	y	<i>ѣ</i>	u

W przeanalizowanych przez autora pracach sporadycznie pojawiały się zarówno litery występujące tylko w alfabecie cyrylicy, jak i takie, które w obu systemach graficznych mają identyczną formę, posiadają jednak różne odniesienia głoskowe⁸:

Należy podkreślić, że zjawisko interferencji graficznych jest zjawiskiem marginalnym, bo spośród wszystkich sklasyfikowanych i opisanych przez

⁷ Rozważania nad przyczynami tej odmienności nie mieszczą się w ramach określonych przez temat niniejszej pracy.

⁸ T. Lewaszkiewicz, L. Sikorski *Rosyjskie interferencje graficzne w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. [w:] *Studia Rossica Posnaniensia*, Poznań 1980, z. 14, s. 192.

autora pracy błędów tylko kilkanaście należy do tej właśnie grupy⁹. Mimo to błędy tego typu należy zwalczać, prowadzić mogą bowiem do zaburzeń w komunikacji językowej¹⁰.

Błąd polegający na zapisaniu *y* zamiast *u* pojawił się 6 razy, z czego 4 razy w pisemnych pracach końcowych: *na całym wybrzeży* (na wybrzeżu); *problem narzucania jednolitego sposobu myślenia* (sposób myślenia); *wykorzystanie pieniędzy do zakupy w przyszłości* (do zakupu); *przy stole siedziało pięć ciotek i czterech wyjków* (czterech wujków); *człowiek się czyje...* (czuje się); *schematyczne działanie cenzyry* (cenzury).

Trzykrotnie pojawiło się *g* zamiast *d* (co ciekawe, tylko w pracach końcowych): *głatego* (dłatego); *metoga* (metoda); *pieniądz jest miernikiem ilości gługu* (długu).

Błąd polegający na zapisaniu *c* zamiast *s* pojawił się dwukrotnie, raz w pracy semestralnej i raz w pracy końcowej: *bez koncultacji* (bez konsultacji); *ja pojechałem do Polcki autobusem* (do Polski).

Tylko raz pojawiło się *p* zamiast *r*: *takie paliwa jak pope nawtową* i inne*¹¹ (ropę naftową). Również raz wystąpił błąd, polegający na zapisaniu *z* zamiast *z*: *bez trudu znaleźli pokój* (bez trudu). W niektórych pracach konsekwentnie zapisywano *κ* zamiast *k* (podczas gdy w innych nie występowało wcale), w związku z czym błąd ten uznać można za osobniczy.

Pod wpływem interferencji zachodziły również zmiany dwustopniowe, polegające na skojarzeniu polskiego znaku z bułgarskim, a następnie skojarzenie tegoż znaku z innym polskim (pierwszy etap skojarzenia odbywa się ze względu na formę, a drugi – ze względu na odpowiednik głoskowy) lub odwrotnie. W trakcie analizy prac stwierdzono tylko kilka pojedynczych przykładów tego zjawiska: *d* zamiast *g* – *wedlud ekspertów* (według); *u* zamiast *y* – *sposób przeżuwania namiętności* (przeżywania); *s* zamiast *c* – *upraszca proses wymiany* (proces).

Wystąpił również przypadek użycia znaku graficznego obcego zarówno polskiemu, jak i bułgarskiemu systemowi graficznemu. Jest to więc przypadek sporadyczny, a pojawił się w jednej z prac semestralnych; chodzi o chorwacki grafem *đ*, stanowiący odpowiednik polskiego *dź*: *przydź wcześniej*¹².

⁹ Z uwagi na charakter materiału należy również wspomnieć o bardzo powszechnym w pierwszym semestrze nauki błędzie, polegającym na unikaniu grafemu *l*. W języku bułgarskim na oznaczenie fonemów *l* i *l* stosuje się ten sam grafem *л*, który w pozycji przed samogłoską przednią oznacza *l*, natomiast we wszystkich innych pozycjach – *l*.

¹⁰ T. Lewaszkiewicz, L. Sikorski (*op. cit.*) opisali przypadki, w których interferencje graficzne doprowadziły u uczniów do zapamiętywania niepoprawnych form wyrazów w języku obcym. W niektórych spośród wymienionych w pracy wyrazów interferencja graficzna prowadzi do zmiany znaczenia wyrazu.

¹¹ Znak „*” oznacza niepoprawną formę, która w danym momencie nie jest omawiana.

¹² Ten błąd mówi wiele o glottodydaktycznym doświadczeniu ucznia, który prawdopodobnie miał wcześniej do czynienia z językiem serbsko-chorwackim. Użyty przez niego znak to właściwie kontaminacja grafemów polskiego i chorwackiego.

BŁĘDY ORTOGRAFICZNE O PODŁOŻU FONETYCZNYM

1. Zjawisko upodobnień pod względem dźwięczności występuje zarówno w wymowie polskiej, jak i w bułgarskiej, chociaż w obu tych językach rządzi się ono odmiennymi prawami. W obu językach upodobnienia pod względem dźwięczności dopuszczalne są w wymowie, a przenoszenie ich na pismo uznawane jest za błąd. Tu omówione zostaną pokrótce błędy, polegające na upodobnianiu w obrębie jednego wyrazu. Błędy te stanowią efekt interferencji wymowy uczniów bułgarskich na pismo.

W języku bułgarskim upodobnienia wewnątrzwyrazowe odbywają się przeważnie w kierunku wstecznym (asymilacja regresywna), a wyjątek od tej zasady stanowi głoska *v*¹³. Występujące przed nią spółgłoski bezdźwięczne nie udźwięczniają się, natomiast sama głoska *v* upodabnia się pod względem dźwięczności do głoski, która ją poprzedza (asymilacja progresywna)¹⁴. Asymilacja regresywna może prowadzić zarówno do udźwięcznienia, jak i do ubezdźwięcznienia. Ubezdźwięcznienie wewnątrz wyrazu może zachodzić również w sylabie nieakcentowanej.

Błąd polegający na zapisaniu spółgłoski bezdźwięcznej zamiast dźwięcznej w wygłosie wystąpił w obu semestrach (w sumie 5 błędów): *powiec mu* (powiedz); *równiesz bardzo ważne* (również); *przyć wcześniej* (przyjdź).

W obydwu semestrach błąd ten wystąpił także w śródgłosie wyrazu, w nieakcentowanej sylabie przed samogłoską: *zrobiły porzątek* (porządek); *poszła z kolekom do kina* (z kolegą); *powodując wzrostu* kursu dolaroweko* (kursu dolarowego).

Zjawisko asymilacji progresywnej (**przy-* > *pszy-*) miało miejsce tylko w pierwszym semestrze: *zatszymaly taksówkę* (zatrzymały); *siedzisz pszy tej ławce* (przy ławce); *pszyjechałem do Polski* (przyjechałem). Asymilacja regresywna wystąpiła natomiast tylko w drugim semestrze: *znaleść odpowiedź*¹⁵ (znaleźć); *podwiszki ceń** (podwyżki cen); *światczone usługi* (świadczony).

W pierwszym semestrze zanotowano tylko dwa przypadki udźwięcznienia, które należy potraktować jako interferencję formy bułgarskiej (interferencja zewnętrzna): *o swoich blizkich* (bułg. близьк); *blizko do morza* (bułg. близо). W drugim semestrze pojawiły się trzy przypadki udźwięcznienia, stanowiące prawdopodobnie efekt hiperpoprawności: *sprzęt magnetowonowy* (magnetofonowy); *popę* nawtową* (ropę naftową); *w roku pobszednim* (w roku poprzednim)¹⁶.

¹³ To samo zjawisko ma miejsce w Małopolsce, patrz: B. Ostaszewska, J. Tambor, *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 2000, s. 65.

¹⁴ Д. Тилков, Т. Бояджиев *Българска фонетика*, София 1977, s. 211.

¹⁵ W ciągu czterech lat ta forma pojawiła się w II semestrze sześciokrotnie.

¹⁶ Pierwotnie nastąpiła asymilacja wsteczna **popzedni* > **popszedni*; ostateczna forma błędna – *pobszedni* – stanowi efekt próby uniknięcia asymilacji.

Ogółem w ciągu ośmiu semestrów wystąpiło 27 przypadków błędów upodobnienia pod względem dźwięczności, z czego 22 błędy dotyczyły ubezdźwięcznienia (semestr I – 8 błędów; semestr II – 14 błędów), a tylko 5 błędów – udźwięcznienia (semestr I – 2 błędy; semestr II – 3 błędy). Zarówno w pierwszym, jak i w drugim semestrze wystąpił błąd ubezdźwięcznienia spółgłoski wygłosowej, co tłumaczyć należy interferencją wymowy polskiej na pisownię (choć sam mechanizm asymilacji występuje również w języku bułgarskim). Asymilacja progresywna występowała tylko w pierwszym semestrze nauki, podczas kiedy asymilacja regresywna – tylko w drugim (zarówno w śródgłosie, jak i w wygłosie). Błąd udźwięcznienia stanowi zjawisko marginalne, przy czym błędy popełnione w semestrze pierwszym to interferencja formy bułgarskiej (pol. **blisko* [bliżko] – bułg. близо – interferencja zewnętrzna), zaś błędy popełnione w drugim semestrze wynikają z „nadmiernej dbałości” o odstępstwo od zasad bułgarskich (hiperpoprawność). W wyrazie *magnetowonowy* nastąpiła zamiana *f > w* przed samogłoską *o*; w wyrazie *nawtową* uczeń chciał uniknąć bezdźwięcznej grupy *-ft-*, dokonując zamiany *f > w*; podobnie w wyrazie *pobszednim* do powstania błędu doprowadziła próba uniknięcia asymilacji wstecznej – w ramach tej próby dokonano zamiany grupy *-psz-* na *-bsz-*.

Zależności między mową a pismem, stanowiące pozostałość po dawnych procesach fonetycznych, mają miejsce zarówno w języku polskim, jak i w bułgarskim, a prowadzą do rozbieżności między pisownią a wymową nie tylko pod względem dźwięczności/bezdźwięczności i jej literowego oznaczania.

2. Błędy w zakresie użycia *i/j*. W ortografii polskiej litera *i* może oznaczać nie tylko głoskę *i* lecz również *j*, czy też graficzne oznaczenie miękkości poprzedzającej ją spółgłoski. Wielofunkcyjność litery *i* przysparza obcokrajowcom wiele problemów, a błędy spowodowane tymi problemami pojawiły się zarówno w pierwszym, jak i w drugim semestrze. W analizowanych pracach pojawiało się wiele błędów związanych z dystrybucją *j/i*, jednak dla głębszej analizy tego zjawiska niezbędne byłoby zebranie większej ilości materiału.

Pierwszy spośród zaobserwowanych w tej grupie błędów polega na fonetycznym zapisie wyrazu (interferencja wewnętrzna), przy zastosowaniu *j*, na przykład: *Anna i Marja*; *jutro wypjore*; *mjasta*; *mjal rację*.

Kolejny typ błędu w zakresie użycia *i/j* stanowi efekt interferencji leksykalnej (interferencja zewnętrzna): *wykorzystanie informacii* (pol. informacje; informacji – bułg. pl.¹⁷ информации); *na stacii* (pol. stacja; stacji – bułg. sg. станция; pl. станции).

¹⁷ Skrót: sg. – singularis, pl. – pluralis.

W niektórych przypadkach trudniej wyjaśnić przyczynę zapisania *j* zamiast *i*, na przykład: *ilustrowane przez jłuminatora* (iluminator); *pokrojły ciasto* (pokroiły); *o swoich bliskich* (swoich); *w mojm kraju* (w moim). Warto zwrócić uwagę na to, że w ostatnich czterech przykładach *j* zastąpiło *i*, stanowiące ośrodek sylaby.

Pojawiły się też błędy, polegające na zamianie *j > i*: *póić* (pójść); *uczę się ięzyka polskiego* (języka); *mamy lekcję polskiego* (lekcję).

Dwa spośród błędów w tej grupie polegały na oznaczeniu miękkości za pomocą *j* w miejscach, gdzie powinno się ją oznaczać poprzez *i*: *w dzisiejszych dnjach*; *siedzjał*. W przypadku tych dwóch błędów nie można wykluczyć interferencji ortografii serbsko-chorwackiej.

Spółród innych błędów w tej grupie można wymienić jeszcze wiele, na przykład: *ważny kierunek eksportu stanowią usługi* (stanowią); *on jest potencjalnym palaczem* (potencjalnym); *wyniki produkcyjne* (produkcyjne) i inne.

3. Problem błędów w dystrybucji *y/i* wynika przede wszystkim z faktu, iż we współczesnym języku bułgarskim samogłoska *y* nie występuje (efekt interferencji zewnętrznej). Zjawisko to, obok interferencji bułgarskich zasad fonetyczno-ortograficznych, stanowi główną przyczynę problemów w dystrybucji wszystkich spółgłosek miękkich w języku polskim. W sumie odnotowano 24 przypadki zamiany *y > i*, z czego 14 w drugim semestrze: *nabiwca jest sprzedawcą* (nabywca); *chiba ktoś go zabił* (chyba); *okazało się, że się milila* (myliła się); *po dostępnych cenach* (dostępnych); *przezwicieżanie* (przezwyćieżanie); *poziom jakościowi* (jakościowy).

Błąd polegający na zamianie *i > y* wystąpił 22 razy, w tym 16 razy w drugim semestrze: *o swoich bliskich* (bliskich); *w ostatnich latach* (ostatnich); *nigdy nie słyszała any czytała* o tym* (ani nie czytała); *prawie wszystko jest związane z pieniądmy* (z pieniędzmi); *ogranyczenie produkcji* (ograniczenie); *wymiana ma charakter bezpośredny* (bezpośredni).

Ogółem wystąpiły 44 błędy pomieszania *y/i*, przy czym 30 błędów pojawiło się w drugim semestrze, co każe przypuszczać, iż jedną z przyczyn ich występowania jest hiperpoprawność. W pierwszym semestrze główną przyczyną mieszania *y* oraz *i* jest z pewnością nierozróżnianie tych dwóch samogłosek, o czym była już mowa.

W przytoczonych przykładach zamiana *y > i* powoduje automatycznie zmianę *b – b'*, *m – m'*, *n – n'*, *w – w'* itd. W przypadku zamiany *i > y* spółgłoski tracą miękkość – zjawisko to miało miejsce również po spółgłoskach ciszących, kiedy to zmiana *i > y* powodowała równocześnie zamianę poprzedzającej samogłoskę spółgłoski ciszącej na szumiącą¹⁸.

¹⁸ Błędy w dystrybucji spółgłosek miękkich oraz inne błędy fonetyczne popełniane przez Bułgarów w języku polskim omówione zostały we wspomnianym już referacie A. Kijewskiej, *Bułgarskie interferencje fonetyczne w języku polskim...*

BŁĘDY ORTOGRAFICZNE, ZWIĄZANE Z KONWENCJONALNOŚCIĄ
POLSKICH ZASAD ORTOGRAFICZNYCH

Ortografia bułgarska opiera się na trzech zasadach, morfologicznej, konwencji i fonetycznej¹⁹, do których Bułgarzy uczący się języka polskiego odwołują się często zupełnie nieświadomie. Zakres zasady historycznej²⁰ jest w języku polskim ograniczony, bo dotyczy pisowni *h/ch*, *u/ó*, *ź/rz*, niemniej nawet sami Polacy – rodzimi użytkownicy języka polskiego – popełniają tu wiele błędów. Dla Polaka jednak pewną wskazówką mogą być oboczności morfologiczne tych dźwięków w poszczególnych wyrazach pokrewnych, podczas kiedy Bułgarzy nie mają jeszcze na tyle rozbudowanego słownika ani wycucia językowego, aby mogli się nimi posłużyć. Korzystają zatem z kombinacji elementów zapamiętanych reguł fonetycznych i ortograficznych języka polskiego oraz tychże reguł własnego języka, co prowadzi przeważnie do powstawania błędów²¹. Do błędów ortograficznych związanych z konwencjonalnością polskich zasad ortograficznych należą błędy, polegające na pisowni wyrazów wielką/małą literą i pisowni łącznej/rozdzielnej oraz błędy w użyciu *ó/u*, *ź/rz*, *h/ch*.

1. Do błędów powtarzających się w obu semestrach należał błąd, polegający na pisaniu nazw narodów małą literą (w sumie 6 błędów: I semestr – 3, II semestr – 3): w *pokoju obok mieszka arab*; *życie polaków*; *dlatego japończycy są przystosowani*; *koleżanka zamieszkała z węgierkami*.

Jednym z tematów egzaminacyjnych, powtarzających się przez kolejne lata, była charakterystyka miejsca zamieszkania. Większość cudzoziemców mieszka w międzynarodowym akademiku, gdzie nawiązują kontakty z przedstawicielami innych narodowości. Pisanie nazw tych narodowości małą literą nie jest warunkowane niechęcią do obcokrajowców, lecz interferencją bułgarskiej konwencji ortograficznej. Należy zwrócić uwagę, że w przeciągu czterech lat pojawiło się tylko sześć takich błędów, co pozwala przypuszczać, iż stanowią one efekt chwilowej dekoncentracji piszącego, a nie utrwalony nawyk.

2. Wpływem bułgarskiej ortografii tłumaczyć można następujące błędy: *frank francuzki* (bułg. французки); *założenie ośrodka uniwersytetskiego w Oxfordzie* (bułg. университетски); *do przebywania blisko innego człowieka* (bułg. близо); *poproszyła* go usiąść i rozebrać, że by zbadać go* (bułg. за

¹⁹ *Правописен речник на съвременния български книжовен език*, ред. Ел. Георгиева, В. Станков, София 1995, s. 15.

²⁰ *Słownik ortograficzny języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1986, s. 17.

²¹ Podstawowym problemem w pierwszym etapie nauki języka polskiego powinno być zatem wyjaśnienie pochodzenia *h/ch*, *u/ó* oraz *ź/rz*. Lektor może się tu odwoływać do szkolnej wiedzy uczniów bułgarskich, z których większość uczyła się w szkole średniej tzw. języka starobułgarskiego czyli cerkiewno-słowiańskiego.

да). Jednak o ile dwa pierwsze wyrazy można uznać za efekt interferencji leksykalnej²², o tyle ostatni błąd stanowi przykład podwójnej interferencji zewnętrznej. Z jednej strony błędna forma wyrazu powstała w wyniku interferencji zaczerpniętej z języka ojczystego formy o tym samym znaczeniu, ale innym brzmieniu. Z drugiej strony wyraźny jest wpływ bułgarskiej zasady konwencyjnej w zakresie pisowni partykuły *-by*, którą w języku bułgarskim, w odróżnieniu od polskiego, w formach osobowych trybu przypuszczającego pisze się rozłącznie. Należy sądzić, że poniższe błędy ortograficzne stanowią efekt interferencji tej bułgarskiej zasady konwencyjnej na pisownię polską (ogółem 4 błędy): *czy mogła byś mi go wysłać?* (bułg. ти би могла); *były by* (bułg. те би били).

Błędnie pisane są też niejednokrotnie wyrazy, które w obu językach zapisywane są łącznie (rozdzielnie), chociaż nie brzmią podobnie. Również w tym przypadku błędna pisownia polska może być motywowana formą bułgarskiego odpowiednika: *co to wogóle oznacza?* (bułg. въобще); *naprzykład* (bułg. например); *nie zbyt wielka skuteczność* (bułg. не твърде).

Zdarzały się też błędy w pisowni łącznej/rozłącznej, które nie były motywowane formą języka ojczystego. W cytowanych poniżej przykładach błąd polega na wyodrębnieniu z formy łącznej przyimka: *na tomiast* (nato-miast); *w tedy sklepy i przedsiębiorstwa...* (wtedy); *obowiązek w zajemnego wspierania* (wzajemnego).

3. Nieznajomość zasady historycznej a także brak językowego wyczucia stają się podstawową przyczyną błędów ortograficznych tej grupy. Polska ortografia trudna jest w tym zakresie również dla rodzimych użytkowników języka polskiego. Błędy w użyciu *ó/u*, *ź/rz* oraz *h/ch* popełniają zatem nie tylko cudzoziemcy – są one charakterystyczne również dla Polaków. Fakt iż ich liczba zmniejszała się w drugim semestrze, świadczy o tym, że uczniowie stopniowo oswajali się z istnieniem w języku polskim dwóch różnych grafemów o identycznym odpowiedniku głoskowym (dla trzech głosek).

Spośród błędów w zakresie użycia *ó/u* najpowszechniejsza była zamiana *ó > u* (16 błędów: I semestr – 11, II semestr – 5), co tłumaczyć należy przede wszystkim nieobyciem z grafemem *ó*, a w dalszej kolejności – nieznajomością polskich zasad ortograficznych (podobnie jak w przypadku błędów *h/ch*, *ź/rz*). A oto przykłady błędów tej grupy: *już mam pokuj*; *trudno ich odróżnić*; *trzydziesty szusty*. Przypadki zamiany o odwrotnym kierunku miały miejsce tylko w pierwszym semestrze (3 błędy): *w dwódziestym szóstym*; *była bardzo wzrószona*; *zempsutyje* okólary* (zepsute okulary).

²² U. Weinreich tego typu interferencje określał mianem 'słabej interferencji leksykalnej'; *Językowe kontakty*, Kijów 1979, s. 86–103.

Błędy w zakresie użycia *ż/rz* występowały sporadycznie w obu semestrach (w sumie 8 błędów): *małrzonek był speszony; zdażają się*; społeczeństwo jest w stanie zaoszczędzić *żadkie* zasoby (dodatkowo – błąd kolokacji).

Błąd w zakresie użycia *h/ch* w ciągu czterech lat wystąpił zaledwie trzy razy (w obu semestrach): *lubię matematykę, chistorię i wiedza* o Polsce; nielegalny alkochoł** (2 razy)²³.

Błąd, polegający na wymianie *u > o* zaliczono do tej grupy ze względu na to, iż dotyczy dystrybucji *ó/u*, chociaż jego przyczynę stanowi prawdopodobnie chęć uniknięcia błędu, charakterystycznego dla ojczystego języka Bułgarów: we współczesnej wymowie bułgarskiej samogłoska *o* ulega redukcji do *u* w sylabach nieakcentowanych. Zapisanie *u* zamiast *o* w tej pozycji uznawane jest w języku bułgarskim za błąd ortograficzny.

Zamiana *u > o* wystąpiła tylko raz (w pierwszym semestrze): *dziewczyni* obrały się ładne** (dziewczyny ubrały się ładnie) i należy ją potraktować jako błąd hiperpoprawności. Hiperpoprawność dotyczy jednak w tym przypadku zasad języka ojczystego.

Zamiana *o > u* wystąpiła dwa razy (raz w pierwszym i raz w drugim semestrze): *po upatrunku lekarz powiedział...* (po opatrunku); *rozwój gospodarki będzie powodował zwiększenie importu* (powodował). Jednak tylko pierwszy z dwóch cytowanych błędów stanowi przykład przeniesienia bułgarskiego nawyku artykulacyjnego do wymowy polskiej. W wyrazie *powodował* wymiana *o > u* zaszła w sylabie akcentowanej²⁴.

Do tej grupy błędów zaliczyć należy również wymianę *ó > o (u) > (o)*, która wystąpiła kilkakrotnie w obu semestrach (w sumie 7 błędów): *każde dwa pokoje mają wspólną łazienkę* (wspólną); *grupa ludzi próbowała to zniszczyć* (próbowała); *wpływ na współczesnego odbiorcę* (współczesnego)²⁵. Zamiana w odwrotnym kierunku wystąpiła tylko jeden raz (w drugim semestrze): *śródk* (środki).

Błędy ortograficzne w zakresie pisowni *h/ch* i *ż/rz* występowały sporadycznie. Znacznie częściej pojawiały się błędy w użyciu *u* i *ó*, przy czym liczba zamian *ó > u* zmalała znacznie w drugim semestrze. Zamiany *u > ó* wystąpiły tylko kilka razy i tylko w semestrze pierwszym. Inne błędy z tej grupy, polegające na pomieszaniu *ó* i *o*, stanowiąc mogą efekt alternacji tych samogłosek (dokonanej pod wpływem kontaminacji wyrazów pokrewnych,

²³ W tym wyrazie, poza błędem w użyciu *h/ch*, zachodzi zjawisko interferencji formy bułgarskiej tego wyrazu (алкохол), gdzie w wygłosie pojawia się *l*.

²⁴ Błąd ten powstał najprawdopodobniej na skutek kontaminacji wyrazów *powód, powodu, powodować*.

²⁵ Błędy tej grupy mogą być spowodowane również interferencją z języka ojczystego (np. *Sumerowie**, *twórcy pisma klinowego* – bułg. *творец* = pol. 'twórca') lub kontaminacją pokrewnych wyrazów (np. *wzrosł udział firm* – 'wzrosł', 'wzrosnąć').

np.: *wzróśł i wzrost – wzrosł* 'wzróśł'), skutek interferencji bułgarskiego słowa lub bułgarskiej zasady fonetycznej.

Omówione w artykule błędy dotyczyły fonetyczno-ortograficznej płaszczyzny języka. Większość z nich stanowi grupę błędów właściwych tylko tekstom pisanym, czego dobitnym przykładem są interferencje graficzne. Powszechne w pierwszym semestrze błędy interferencji, w drugim semestrze ustępują miejsca błędom nadmiernej generalizacji i hiperpoprawności. Fakt, iż wiele spośród tych błędów „nie słyhać”, nie oznacza jednak, że nie należy im poświęcać uwagi. Interferencje graficzne na przykład mogą sprzyjać przyswajaniu przez ucznia błędnych form utrwalonych na piśmie²⁶.

Wiele spośród omówionych w artykule błędów wynika z niedostatecznego oswojenia ucznia ze specyficznymi elementami polskiego systemu graficznego, na przykład błędy w użyciu *i/y*. Taka niegroźna na pozór pomyłka może prowadzić do poważnych błędów w dystrybucji spółgłosek miękkich, które potęguje dodatkowo interferencja bułgarskich nawyków artykulacyjnych w zakresie dystrybucji spółgłosek miękkich, przenoszonych nie tylko w wymowie, ale i w piśmie.

Błędy ortograficzne wynikają głównie z braku obycia z graficznym systemem języka polskiego (chodzi tu o *ó/u*, *ź/rz*, *h/ch* oraz rolę grafemu *i* w ortografii polskiej) oraz z interferencji języka bułgarskiego.

Specyfika upodobnień pod względem dźwięczności polega na tym, że za błąd można je uznać tylko w tekstach pisanych, dopuszczalne są natomiast w wymowie. Wyjątek stanowią tutaj takie wyrazy, jak *porzątek*, *magnetonowy* (błędy ubezdźwięcznienia/udźwięcznienia), które stanowią formę błędną zarówno w wymowie, jak i w piśmie.

²⁶ O zjawiskach tego typu pisali T. Lewaszkiewicz, L. Sikorski, *op. cit.*